

כ"ב אדר

הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין

נשים עצלניות

בתאריך כ"ב באדר ב' חל יום פטירתו של הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין, שנפטר בתאריך זה בשנת תרס"ח (1908). הרב אפשטיין היה רבה של נובהרדוק במשך 34 שנה, שם שקד על כתיבת סדרת ספריו הגדולה 'ערוך השלחן', המקיפה את כל חלקי ההלכה, הן ההלכות הנוהגות כיום והן אלו שנהגו בעבר ואי"ה ינהגו בעתיד, הלכות אלו כלולות בסדרת ספריו 'ערוך השלחן העתידי'. ספר 'ערוך השלחן' מתייחד בכך שהוא מתחקה אחרי יסודות הדין מהגמרא והראשונים ועד לפסיקת ההלכה, וכן מובאים בו מנהגים רבים מקהילות ליטא, בהם עושה המחבר שימוש רב בפסיקת ההלכה. הרב אפשטיין מצדיק את מנהגי הקהילות שנהגו בזמנו ומוצא להם ביסוס הלכתי, ונבקש לעמוד על אחד ממנהגים אלו.

עומדים אנו בעיצומם של ימי ההכנה לחג הפסח. ריח הניקיונות נישא באוויר האביבי, עת נשות ישראל עמלות בטרחה רבה בניקיון הבית, להכינו לחג החירות המתקרב. לאחר ימים מרובים של ניקיונות מגיעה לה השעה בה האיש, בעל-הבית, בודק את החמץ. בפסחים (ד ע"ב) מובא שאישה נאמנת לומר שהיא ערכה בדיקת חמץ בבית. הגמרא מבארת, שאמנם אישה פסולה לעדות, אך כיון שבדיקת חמץ תוקפה מדברי חכמים, שכן מהתורה מספיק רק לבטל את החמץ, אזי אישה נאמנת על בדיקת חמץ.

הראשונים עימתו בין דין זה ממנו עולה שאין אישה נאמנת בדיני תורה, לבין הכלל 'עד אחד נאמן באיסורים'¹, כאשר לדעת התוספות² המקור לכך הוא מנאמנותה של האישה על ספירת ימי נידתה, וכן מכך ש"האמינה תורה כל אחד ואחד מישראל על הפרשת תרומה ועל השחיטה ועל ניקור הגיד והחלב, כדברי רש"י³. מבואר, "שהאישה נאמנת לבדוק סכין ולשחוט ונאמנת בכל איסורים כעד אחד", כלשון הרמב"ן⁴.

א"כ, מקשים הראשונים, מדוע סיבת נאמנות אישה על בדיקת חמץ היא רק משום שהבדיקה מדברנת, הרי היא נאמנת מהתורה על איסורים?

תשובות שונות נאמרו כדי ליישב קושי זה, תשובות שיש להן השלכות הלכתיות מעשיות, אך אנו נבקש לדון בתשובתם של התוספות⁵ שהביאו את דברי הירושלמי. לדבריהם, משום שבדיקת חמץ כרוכה בטרחה רבה וצריכה דקדוק גדול, אין אישה נאמנת על כך 'מפני שנשים עצלניות הן', כלשון

¹ גיטין (ב ע"ב).

² תוספות (גיטין ב ע"ב ד"ה עד).

³ רש"י (גיטין ב ע"ב ד"ה ומשני).

⁴ רמב"ן (חולין י ע"ב ד"ה עד).

⁵ תוספות (פסחים ד ע"ב ד"ה הימנוהו).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

ב"ה

הירושלמי. לכן, אמנם אישה נאמנת מהתורה באיסורים שונים, אך רק שאינם כרוכים בטרחה, אבל בדיקת חמץ הכרוכה בטרחה רבה, נאמנות האישה נובעת רק משום שתוקף הבדיקה מדרבנן. ראשונים שונים מיאנו בהבנה זו, ופירשו את דברי הירושלמי, 'נשים עצלניות הן', הפוך מהתוספות. לדבריהם, המילה 'עצלניות' אינה מורה על תכונת אופי של האישה שבגללה בדיקתה אינה יסודית, אלא לעובדה חברתית - הנשים אינן עובדות מחוץ לבית ולכן יש להן יותר פנאי לבדוק באופן יסודי. בכך המילה 'עצלניות' משמעותה 'פנויות' לעבודות הבית, ולכן הן 'עושות מלאכתן במתון ואינן טרודות בעסקים אחרים ובודקות כל שהן... בכל כוחן יפה יפה', כלשון המאירי,⁶ ו'בדיקתן יפה מבדיקת אנשים', כלשון רבינו מנוח.⁷

להלכה, רבים הם הפוסקים שצידדו בפירוש התוספות וביקשו למנוע מנשים לערוך בדיקת חמץ משום הטרחה הרבה המלווה בתהליך זה, וכן שללו את נאמנותן בכל איסורים שיש בהם טרחה, כדברי הש"ך: "דאין הנשים נאמנות בבדיקה שיש בה טורח דאמרינן עצלניות הן", ולכן "ברירת קטניות ודגים קטנים ושאר דברים שיש בהן טורח אין נאמנות".⁸ אולם, הרב יחיאל מיכל אפשטיין⁹ מיאן בהבנה זו ותמה עליה מאוד:

ובעיקר הדבר אני תמה, דאיך אפשר לומר ח"ו דנשים שלנו יקלו באיסורים מפני הטורח, והלא ראינו טרחתן המרובה בכל דבר השייך לאיסורים... ומימינו לא שמענו אפילו על צדיקי וגאוני עולם שלא יסמכו על נשותיהן הכשרות בבדיקת תולעים.

לפיכך, הוא מאמץ את פרשנות המאירי ורבינו מנוח, שיש להאמין לבדיקת חמץ של נשים, ולדבריו הנשים כיום בודקות חמץ יותר טוב מהגברים:

והאידינא נשי דידן בודקות יותר בטוב ומחטטין אחר משהו חמץ ורוחצין ומנקין כל המקומות ומדקדקות יותר מאנשים.¹⁰

מלשוננו נראה שחל שינוי במציאות, שבימינו הנשים בודקות יותר טוב מהגברים, וכפי שכתב הרב משה שטרנבוך: "אמנם בזמנינו נשתנה המצב, וישראל קדושים הם ונשים צדקניות וגוררות מהכתלים ומנקים היטב לפני הבדיקה, וטורחות במצווה זו הרבה יותר מכפי החיוב מהדין",¹¹ וכביטוי של הנצי"ב: "ולחומרת הנשים אין קץ".¹²

למחלוקת זו השלכה מעשית בדבר השאלה האם אישה יכולה לשמש משגיחת כשרות, נושא רחב שיש בו שיקולים נוספים, אך נציין רק לשיקול הטרחה - הרב מרדכי יהודה לייב וינקלר¹³ התייחס לשאלה זו במקרה שמאפיינה מינתה אישה משגיחת כשרות. לדבריו, משום הטרחה הכרוכה בתפקיד זה, "שצריכה להיות נעורה כל הלילה ולהשגיח בהשגחה יתירה על נקיות וטהרת הכלים ותערובות... אין לך טורח גדול מזה", היא אינה נאמנת.

⁶ מאירי (פסחים ד ע"א ד"ה ובתלמוד).

⁷ רבינו מנוח (הלי חמץ ומצה פ"ב הי"ז).

⁸ ש"ך (יו"ד סימן פד ס"ק לה).

⁹ ערוך השלחן (יו"ד סימן פד סעיף פ-פב).

¹⁰ ערוך השלחן (או"ח סימן תלז סעיף ו-ז).

¹¹ שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן ריד).

¹² שו"ת משיב דבר (ח"ב סימן סא).

¹³ שו"ת לבושי מרדכי (יו"ד מהדו"ק סימן עז).